

A MONARCHIA SZEPTEMBER TIZENEGYEDIKÉJE

A NAGY HÁBORÚ ELSŐ HETEI A KELETI FRONTON

Jelen tanulmány az Osztrák–Magyar Monarchia keleti fronton vívott háborújának első hat hetét mutatja be, amely az 1914. szeptember 11-i általános visszavonulással végződött. Az 1914. augusztus 6. és szeptember 11. közötti időszak alatt a Monarchia megközelítően egy teljes hadsereget veszített el a cári haderővel vívott csaták idején, miközben a keleti fronton a központi hatalmak hadműveleteinek súlypontját viselte.

Tekintettel arra, hogy a németek a Schlieffen-terv alapján először Franciaország szétzúzására törekedtek, mégpedig haderejük csaknem 90%-ának nyugat felé indításával, a Monarchiára hárult az a feladat, hogy a világ legnagyobb területű, kontinensnyi impériumát feltartóztassa a várható német győzelem kivívásáig. Ennek jegyében az osztrák–magyar hadsereg-főparancsnokság az offenzív stratégia mellett döntött. A defenzív stratégiát, amely Galícia keleti részének szakaszos feladását, a Kárpátok megszállását, Conrad von Hötzendorf vezérkari főnök – Frigyes főherceg főparancsnok személyes kérése ellenére – elutasította, mivel úgy gondolta, hogy az oroszok elsődleges célja Berlin legázolása. A Monarchia hadvezetése azonban nem tudta, hogy a cári birodalom elsődleges prioritása a kétségbeejtő stratégiai helyzetben lévő Szerbia megsegítése, amelynek érdekében a Magyar Alföldre történő betörés döntő cél volt Pétervár részére. Ennek jegyében a cári haderő kétharmadát a Monarchia ellen vetették be: a háború első heteiben Kelet-Poroszországra az 1. és 2. hadsereggel támadtak, míg négy másik hadsereg a Monarchia ellen vonult fel: a beérkező erősítéseket azonban zömében a Galíciában küzdő csapatok kapták.

A háború első heteiben megalázó vereséget szenvedett a k. u. k. 3. hadsereg, viszont az 1. és 4. hadsereg két jelentős győzelmet is aratott. A front keleti részén elszenvedett vereségek miatt azonban az offenzíva gyorsan összeomlott.

1914. szeptember 11. mindennek tükrében az osztrák–magyar marne-i kudarcnak nevezhető. Bizonyossá vált, hogy a német nyugati vereséget követően a háború

súlypontja keletre helyeződik, és a következő hónapok legfontosabb kérdése a Monarchia túlélése lesz. Jóllehet a veszteségek a cári hadsereget is alaposan megviselték, az orosz előrenyomulás mértéke megközelítette a németek nyugati offenzívájának lendületét.

A szeptember 11-i visszavonulást követően az is világossá vált, hogy a Monarchia egyedül képtelen legyőzni a hatalmas eurázsiai Orosz Birodalmat, és így a dualista állam sorsa Berlin kezébe került. Ez a szimbiózis azonban letális következményekkel járt, és a központi hatalmak győzelme esetén is kérdéssé – mi több az antant dialhoz hasonlóvá – tette az 1867. évi status quo alapjait, ezzel pedig a Magyar Királyság XX. századi sorsát.

1914. szeptember 11-én délután 5 óra 30 perckor báró Franz Conrad von Hötzendorf gyalogsági tábornok, a Monarchia összes fegyveres erőinek vezérkari főnöke¹ általános visszavonulást rendelt el a keleti hadszíntéren küzdő négy hadsereg részére.² A parancs szerint minden egységnek haladéktalanul a San folyó bal partjára kellett hátrálnia feladva a korábbi offenzívák területi és anyagi nyereségét. A visszavonulás a Monarchia összes rendfokozatú katonáját megdöbbsentette, hiszen a korábbi véráldozatok hirtelen hiábavalónak tűntek, és az augusztus közepe óta tomboló háború baljós fordulatot vett. A csaták sorozata hamarosan a Monarchia sorozatos vészőfutásához, a régi hadsereg megalázásához, végül pedig a dualista állam nagyhatalmi státusának végéhez vezetett. Jelen tanulmány célja, hogy a magyar szakirodalomban sajnálatos módon csak sporadikusan megjelenő három hét történetét felvázolja.

SIKERTELEN OFFENZÍVA

Mint ismert, az első világháború balkáni lokális háborúként robbant ki 1914. július 28-án. Néhány nappal később azonban – Olaszország és a Török Birodalom kivételével – Európa meghatározó hatalmai hadban álltak, és 1914. augusztus 6-án a Monarchia hadat üzent az Orosz Birodalomnak. Tekintettel arra, hogy a németek a Schlieffenterv alapján először Franciaország szétzúzására törekedtek, mégpedig haderejük csaknem 90%-ának nyugat felé indításával,³ a Monarchiára hárult az a feladat, hogy a világ legnagyobb területű, kontinensnyi impériumát feltartóztassa a várható német győzelem kivívásáig. A dualista állam szerepét és végzetét még a *belle époque* során

¹ Németül *Chef des Generalstabes für die gesamte bewaffnete Macht*. A továbbiakban a beosztásra vezérkari főnökként hivatkozunk.

² Franz Conrad von Hötzendorf: *Aus meiner Dienstzeit*. IV. köt. Wien, Rikola Verlag, 1924. 702.

³ Lawrence Sondhaus: *Franz Conrad von Hötzendorf. Architekt der Apokalypse*. Wien–Graz, Neuer Wissenschaftlicher Verlag, 2003. 161.

Schlieffen *bon mot*-ja határozta meg, miszerint a dualista állam sorsa nem a Bugnál, hanem a Szajánánál dől majd el.⁴ E német felfogás háttérében az a gondolat húzódott meg, hogy a franciák összezúzása után a német erőket keletre vezénylik, és a Monarchia erőinek pusztán eddig a pontig kell kvázi egyedül harcolniuk. A központi hatalmak vesztére azonban az orosz mozgósítás üteme jóval gyorsabb volt a vártnál, amelyben nem kis szerepet játszott a francia tőke mind intenzívebb beáramlása.⁵ Ennek jegyében az osztrák–magyar hadsereg-főparancsnokság (a továbbiakban: AOK) az offenzív stratégia mellett döntött. A defenzív stratégiát, amely Galícia keleti részének szakaszos feladását, a Kárpátok megszállását, Conrad – Frigyes főherceg főparancsnok személyes kérése ellenére – elutasította,⁶ mivel úgy gondolta, hogy az oroszok elsődleges célja Berlin legázolása. A vezérkari főnök úgy vélte, hogy ebben az esetben a dualista állam hasonló stratégiai vereséget fog szenvedni, mint amilyet tíz évvel korábban az oroszok Mukdennél elszenvedtek. A Monarchia hadvezetése azonban nem tudta, hogy a cári birodalom elsődleges prioritása a kétségbeejtő stratégiai helyzetben lévő Szerbia megsegítése, amelynek érdekében a Magyar Alföldre történő betörés döntő cél volt Pétervár részére. Ennek jegyében a cári haderő kétharmadát a Monarchia ellen vetették be: a háború első heteiben Kelet-Poroszországra az 1. és 2. hadsereggel támadtak, míg öt másik hadsereg a Monarchia ellen vonult fel: a beérkező erősítéseket azonban zömében a Galíciában küzdő csapatok kapták.

HATÁRCSATÁK GALÍCIÁBAN

Conrad Nagyboldogasszony ünnepén elhagyta a császárvárost, hogy főhadiszállását Przemyślben elhelyezze, és a hadsereg operatív irányítását a front viszonylagos

⁴ Arthur Arz von Straussenburg: *Kampf und Sturz der Kaiserreiche*. Wien–Leipzig, Günther Verlag, 1935. 29.

⁵ Majoros István: *Vereségtől a győzelemig. Franciaország a nemzetközi kapcsolatok rendszerében 1871–1920*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2004. 78. „A két vezérkar [a francia és orosz] 1912. július 13-i találkozásán aztán az oroszok a háború kezdetét követő 15. napon 800 ezer embert ígértek. Az ígéret persze önmagában kevés, ezért a franciák úgy gondolták, hogy annak teljesítéséhez növelni kell az orosz vasúthálózat teljesítőképességét. Ehhez pedig kölcsönökre volt szükség. Párizs ennek érdekében bocsátott ki kölcsönöket 1900-ban, 1901-ben, majd 1912–13-ban 500 milliót kaptak az oroszok, de 1914-re a stratégiai vasúthálózat nem készült el teljesen. Az oroszok ennek ellenére tartották magukat az ígérethez, s Paléologue, petrográdi francia nagykövet 1914. augusztus 13-án arról küldhetett értesítést Joffre-nak, a francia hadsereg főparancsnokának, hogy a vilnai és a varsói hadseregek másnap korán reggel támadást kezdenek. S ez azt jelentette, hogy az oroszok a mozgósítást követő 15. napon offenzívát indítottak, így a hármas antant összehangolt támadást kezdhettek a németek ellen.”

⁶ August Urbanski: *Conrad von Hötzendorf*. Graz–Leipzig–Wien, Ulrich Mosers Verlag, 1938. 283.

közelségében átvegye. Az agg uralkodó, Ferenc József a következő szavakkal fordult a pályaúdvarra induló tábornokhoz: „Isten adja, hogy minden rendben menjen, de ha rosszul is történnek a dolgok, ki fogok tartani!”⁷ A szociáldarwinizmus eszmerendszere mentén gondolkodó vezérkari főnök súlyos aggodalmak közepette tekintett a kibontakozó háborúra, amelyet „a hatalomért és a létezésért való, utolsó, döntő küzdelemként”⁸ aposztrofált. Eddigre már megkezdődött az ún. határcsaták egész sora, amelynek során elsőként a felderítésre küldött lovasságok mérték össze erejüket. Az AOK összesen tíz lovashadosztályt utasított a felderítés megkezdésére, a vasúti csomópontok és gyülekezési körzetek biztosítására, valamint az orosz mobilizáció zavarására.⁹

E csaták közül hármat emelhetünk ki, kettőt a magyar huszárok hősiessége folytán. Augusztus 15-én Stójanów közelében a frontálisan támadó magyar lovasság áttörte a géppuskákkal felszerelt orosz védelmi vonalat, a győzelmet kiaknázni azonban egy tévesen kiküldött visszavonulási parancs miatt nem tudta.¹⁰ Két nappal később a gorodoki csata az osztrák–magyar könnyűlovasság rohamát jelentette: a halált megvető bátorsággal rohamozó „vörös ördögök”¹¹ néhány óra leforgása alatt megsemmisítő erejű vereséget szenvedtek. A dualista állam lovassága az elavult szabályzatok folytán még néhány ízben megkísérelt frontális támadásokat végrehajtani, de hamarosan a vezérkar inkább lovasított gyalogságként kezdte használni a szebb napokat látott fegyvernemet. A Monarchia legnagyobb katasztrófáját azonban a ciszlajtán birodalmi rész lovassága szenvedte el augusztus 20-án, Jaroslawice térségében. Kezdetben a galíciai homokos pusztában egy hatalmas lovascsata bontakozott ki, amelynek során az osztrák dragonyosok és ulánosok, valamint a kozák lovasegységek döntően szűrő- és vágófegyverrel harcoltak, de a frontra megérkező gyalogság géppuskatüze a drámai pontot tett a XIX. századi „lovagias” harcmodorra.¹²

⁷ Conrad, i. m. 399. „Gott gebe, dass alles gut geht, aber auch wenn es schief gehen sollte, werde ich durchhalten.”

⁸ Conrad, i. m. 400. „Der letzter Entscheidungskampf um Macht und Bestand.”

⁹ Sondhaus, i. m. 163.

¹⁰ Pollmann Ferenc: *Huszárok a történelem forgószínpadán*. Sárvár, Nádasdy Ferenc Múzeum, 2000. 139.

¹¹ A huszárok rikító egyenruhája és bátorsága végett keresztelték el a magyar lovasságot az oroszok. Koszta István: *Huszártörténet*. Csikszereda, Pro-Print Kiadó, 2008. 104.

¹² Norman Stone: *The Eastern Front 1914–1917*. London, Hodder and Stoughton, 1975. 80. „In this first period, the major activity was an Austro-Hungarian cavalry raid on divisions, drawn up in a semi-circle, old fashioned sort: the largest of them on 20th August at Jaroslawice, where two cavalry divisions wheeled around and sabred each other, the commanders having tacitly agreed to behave as if the twentieth century had not happened.” Meg kell jegyeznünk, hogy Stone némileg lesajnálóan ír az osztrák–magyar lovasság ekkori akcióiról, miközben a nyugati fronton is számos hasonló csata bontakozott ki az angol–francia–belga, valamint német lovasság között; például Mons térségében.

A NYÁRI HADJÁRAT

Augusztus 23-án Conrad általános offenzívára szánta el magát. A hadművelethez a gyalogsági tábornok rendelkezésére a keleti fronton három és fél hadsereg állt, miután az 5. és 6. hadsereg, kiegészülve a 2. hadsereg két hadtestével Oskar Potiorek tábornagy vezetésével Szerbia megleckéztetésén dolgozott: balsikerrel. Az Osztrák–Magyar Monarchia éppen augusztus 23-án állította le első Szerbia-elleni offenzíváját, amikor a keleti fronton megindította az általános támadást, amely lezárta a hadüzenet óta zajló határcsatákat.¹³ A Monarchia 541 tábort, továbbá 257 népfelkelő- és menetzászlóalj, 377 lovasszázadot és 2100 löveget állított szembe az oroszok 5 hadseregét kitevő 824 gyalogos zászlóaljával, 694 svadronjával és 2900 lövegével.¹⁴

Az első és negyedik hadsereg feladata az volt, hogy a kongresszusi Lengyelország területére betörve, orosz területen verje meg az ellenséget, és északkelet felé előretörve támadja hátba a Kelet-Poroszország felé támadó cári csapatokat, várva a német vezérkar által korábban elfogadott ún. Siedlec-terv végrehajtását. E szerint az osztrák-magyar csapatok északkeleti és a németek délnyugati támadásának csapásiránya a Narev folyónál fekvő Siedlec lengyel város. Conrad úgy vélte, hogy amennyiben a németek 10–14 hadosztállyal offenzíven lépnek fel keleten, egy modernkori Cannae révén nem pusztán Orosz-Lengyelországot foglalhatják el, hanem a cári hadseregre is döntő vereséget lehet mérni. Ezért e hadművelet leplezésére és fedezésére a 3. hadsereg, valamint a 2. hadsereg keleten küzdő egységei Galícia, valamint Bukovina térségéből az Orosz Birodalom ukránok lakta területei ellen lendültek támadásba.

Augusztus végére azonban nyilvánvalóvá vált, hogy a német fél pusztán blöffölt a siedleci támadás tervével, mert ehhez már augusztusban 12 hadosztályt kellett volna a Visztula alsó mentére küldeni, de eddig az egész keleti fronton csak 9 divíziót vetett be, amelyek zömét északkeleten védekezésre kellett harcba küldenie. Conrad elkeseredetten állapította meg, hogy emiatt az orosz gőzhenger „teljes terhét egyedül viseljük, és Lembergől keletre a torkunknál van az ellenség túlereje. [...] Mi osztrákok sajnos lovagiasan önfeláldozók vagyunk, ez van a vérünkben, de az ellentétes felfogás célravezetőbb”.¹⁵

¹³ Szijj Jolán–Ravasz István, *Magyarország az első világháborúban*. Budapest, PETIT-REAL, 2000. 280.

¹⁴ Kocsis, i. m. 71.

¹⁵ Urbanski, i. m. 253. „Dadurch tragen wir die ganze Last allein und haben östlich Lemberg einen überlegenden Feind am Halse. [...] Wir Österreicher sind leider Menschen ritterlicher Selbstlosigkeit, das liegt uns schon im Blut, aber das entgegengesetzte Prinzip ist nutzbringender.“

Conrad offenzív haditerve több gyenge ponttal rendelkezett; az első és legfontosabb fogyatékoság az volt, hogy Redl ezredes árulása következtében a Sztavka tisztában volt az osztrák–magyar stratégiai célokkal, és ennek mentén alakította ki saját – szintén offenzív – hadműveleti terveit. Az oroszok felismerték, hogy a Monarchia Lemberg térségében elégtelen erők birtokában készül támadni, és ezért ebben a zónában nyomasztó erőfölényt alakítottak ki, szinte negligálva az osztrák–magyar balszárnny hadműveleteit. A cári erők szintén egy hatalmas katlan kiépítésén munkálkodtak, csak míg Conrad Orosz-Lengyelország területén kívánta a csapdát felállítani, az oroszok Galícia középső részét kívánták a dualista állam csapatainak csont-halmává változtatni.

A következő napokban csaták egész sora bontakozott ki, és a tomboló kánikulában¹⁶ borzalmas vérfürdő kezdődött. Az osztrák–magyar vezérkar rémülettel konstataulta, hogy a lovag Rudolf Nikolaus von Bruderman lovassági tábornok által vezetett 3. hadsereg négyszeres orosz túlerőre rontott.¹⁷ Ennek megfelelően a vereségek egész sorozata nem is annyira a hadvezetési hibákra, hanem a nyomasztó orosz túlerőre voltak visszavezethetők. Brudermann augusztus 26-án 115 zászlóaljjal, valamint 376 löveggel rendelkezett, míg vele szemben az orosz 3. hadsereg 292 orosz zászlóalja, 720 lövege vonult fel, és a döntő, zloczówi csatába Bruszilov tábornok 80-100 zászlóalja és 400 lövege is bekapcsolódott.¹⁸ Így az oroszok élőerőben és a tüzérség tekintetében is abszolút fölényt élveztek, és ezen a helyzeten a 2. hadsereg beérkező egységei sem sokat segíthettek. Az első lemergi csata¹⁹ során a 3. hadsereg döntő vereséget szenvedett: Conrad augusztus 30-án a következő sorokat vetette papírra: „Szerencsecsillagom lehanyatlott, a mai nap életem legszörnyűbb napja: harmadik hadseregünket az ellenség túlereje leverte, és visszavonulásra kényszerítette. Reményem ezzel eltemetve, és sorsom megpecsételődőtt”.²⁰

Conrad borúlátása és depressziója ellenére a Monarchia erőfeszítései nem voltak hiábavalók. A szeptember 11-én elrendelt visszavonuláskor csak az 1. hadsereg kényszerült harcolva hátrálni, és a másik három hadsereg könnyen el tudott szakadni

¹⁶ 1914 késő augusztusa még Kelet-Poroszország területén is izzó kánikulát, 35 fokos hőséget hozott. August von Mackensen: *Briefe und Aufzeichnungen des Generalfeldmarschalls aus Krieg und Frieden*. Leipzig, Bibliographisches Institut, 1938. 46.

¹⁷ Kocsis, i. m. 79.

¹⁸ Rudolf Krieger: *Die Entwicklung des Conrad'schen Offensivgedankens*. Stuttgart, 1934. 32.

¹⁹ A szakirodalom első lemergi csata néven összegzi a 3. hadsereg ekkori harcait, amelynek főbb gyűjtőpontjai Zloczów mellett a Gnila Lipa folyó mentén vívott védelmi harcok voltak. Szijj-Ravasz, i. m. 416–417.

²⁰ Gina Gräfin Conrad von Hötzendorf: *Mein Leben mit Conrad von Hötzendorf*. Leipzig, Grethlein, 1935. 128–129.

a szintén súlyos veszteséget elkönyvelt orosz csapatoktól.²¹ A cári haderőt megdöbentette a Monarchia csapatainak támadási elánja, amelyet ekvivalensnek, sőt bátrabbnak ismert el a japán császári hadsereg tíz évvel korábbi mandzsúriai teljesítményével.²² A kudarcok ellenére a kettős monarchia elkeseredett rohamai meggátolták jelentősebb orosz erősítések Kelet-Poroszországba való küldését, amely így tehermentesítette a német 8. hadsereget, és időt adott a német haderő-főparancsnokságnak az erősítések nyugatról történő átvezénylésére.

A Lemberg környéki kudarcok miatt Brudermann lovassági tábornok a Monarchia első vezéráldozata lett, a generálist első és legfőbb bűnbakként szeptember 5-én felmentették.²³ Mindez azonban a balsortól gyötört 3. hadseregen már nem sokat segített: a megtépázott armádia kétségbeesetten hátrált a San felé. A cári haderő ekkori teljesítménye, kitűnően képzett tábornokai drámai módon megleckézették a Monarchia hadvezetőit. A hősie, ám sokszor értelmetlen küzdelem ellenére szeptember 2-án elesett Lemberg, és eddigre elveszett Kelet-Galícia, valamint Bukovina egy része is. Az orosz előretörés sebessége és mértéke megközelítette a németek lendületes belgiumi és észak-franciaországi előrenyomulásának ütemét. A helyzetet végül a balkáni frontról megérkező két osztrák–magyar hadtest megmentette,²⁴ sőt szeptember 8-án úgy tűnt, hogy az oroszok is a visszavonulást fontolgatják a 2. hadsereg ellentámadása nyomán.²⁵ A kérdés az volt, hogy melyik vezérkar vonul vissza: az osztrák–magyarok északon, vagy az oroszok délen; ebben a helyzetben végül Conrad döntött előbb a hátrálást illetően. A helyzet súlyosságát mi sem jelezte jobban, hogy az AOK Lemberg elestének napján, szeptember 2-án kétségbeesett táviratot küldött II. Vilmos luxemburgi főhadiszállására. Ebben Frigyes főherceg, a k. u. k. haderő főparancsnoka az 1. és 4. hadsereg sikereit ecsetelve megállapította, hogy a dualista állam hadereje magára vonta az orosz katonai erők zömét, miközben német szövetsége franciaországi és belgiumi előrenyomulását is fedezte. A főherceg tol-

²¹ Kocsis, i. m. 68.

²² Sondhaus, i. m. 237.

²³ Balla Tibor: *A Nagy Háború osztrák–magyar tábornokai*. Budapest, Argumentum Kiadó, 2010. 93–95.

²⁴ E tanulmány keretében nincsen lehetőség az eredeti felvonulási tervet ismertetni, mindazonáltal rögzítjük, hogy a IV. és VII. hadtest szerbiai, majd keleti fronton történő bevetése szerves részét képezte a conradi stratégiának, még ha balsikerrel is zárult a terv. Mindazonáltal az oroszok akkora erővel támadtak a front ezen szakaszán, amely a teljes 2. hadsereg bevetése esetén is kérdésessé tette volna a győzelem, vagy legalábbis a taktikai siker lehetőségét. Részletesebben: Ligeti Dávid Ádám: *A Monarchia utolsó vezérkari főnöke. Arthur Arz von Straussenburg (1857–1935) élete és pályafutása*. Budapest, ELTE, 2013. (PhD-disszertáció, kéziratban) 46–48.

²⁵ Johann Christoph Allmayer-Beck: *Der Sommerfeldzug von 1914 gegen Rußland*. In: Österreichische Militärische Zeitschrift, Sonderheft (1965), 3. évf., Wien 1965, 31–39.

mácsolta Conrad erélyes követelését, hogy Németország is indítson offenzívát Oroszország ellen, melynek csapásirányául a Narev folyót és Siedlecét jelölte meg.

Miközben Kelet-Galíciában Conrad stratégiája katasztrófába torkollott, északon az 1. és 4. hadsereg több szerencsével háborúzott: elszántságuk pedig azonos volt a front keleti részén küzdő bajtársakéival.²⁶ A szembenálló orosz erők tábornokai pedig gyengébb teljesítményt nyújtottak, mint az ukrán területeken küzdő bajtársaik. A k. u. k. 1. hadsereg – parancsnoka Viktor Dankl lovassági tábornok – Krašnik közelében győzött, míg a 4. hadsereg Moritz von Auffenberg tábornok vezetésével Komarównál aratott fontos diadalt. A Monarchia északi offenzívája során a dualista állam csapatai kiegyenlített erőviszonyok mellett harcolhattak, így pl. Auffenberg rendelkezésére 194 gyalogzászlóalj, 102 lovasszázad és 610 löveg állt, míg az orosz erők 152 gyalogzászlóaljat, 150 lovasszázadot és 600 ágyút tudtak bevetni.²⁷ Az orosz 5. hadsereg olyan súlyos veszteségeket szenvedett, hogy képtelen volt támadó műveleteket folytatni, helyzetét végül a kelet-galíciai orosz győzelmek mentették meg. Komarów végül a Monarchia legnagyobb olyan győzelmét jelentette a Nagy Háború folyamán, amelyet kizárólag a dualista állam erői vívtak ki.

Az északon aratott győzelmekkel párhuzamosan a német 8. hadsereg fényes győzelmet aratott az orosz 2. hadsereg fölött, amelynek parancsnoka, Szamszonov lovassági tábornok öngyilkosságot követett el, miután az egység négyötödét elveszítette. A nyugdíjból reaktivált Hindenburg ezt követően az orosz 1. hadsereget is legyőzte a Mazuri-tavaknál, bár az itteni siker taktikai maradt, és a Paul von Rennenkampff orosz – pontosabban baltikumi német – tábornok által vezetett haderő továbbra is veszélyeztette Kelet-Poroszországot.

Szeptember 1-én Conrad keserű dilemma elé került: amennyiben az 1 és 4. hadsereg folytatja a lengyelországi hadjáratot, Galícia egésze elveszhetett, amely súlyos gazdasági, társadalmi és morális következményekkel járt volna. Fennállt az a veszély is, hogy az oroszok dél felől átkarolják a két hadsereget, és bár hír érkezett a németek hohenseini diadaláról,²⁸ elképzelhető volt egy észak felől érkező cári ellentámadás is. Ezért a gyalogsági tábornok elrendelte, hogy Dankl és Auffenberg forduljon délnek, és mentse meg Ausztria északi részét.

²⁶ Auffenberg a 4. hadsereg hadműveleti tevékenységének kezdetén, 1914. augusztus 14-én a következőket fogalmazta meg: „Egyetlen gondolat lelkesítse a rám bízott szép 4. hadsereget: hajlíthatatlan akarattal előre a győzelemig, dicsőségig és becsületig!” Österreichisches Staatsarchiv-Kriegsarchiv Neue Feldakten Infanterie-Division 909. doboz (Op. Akten v.1.8. – 30.9. 1914)

²⁷ Edmund Glaise-Horstenau – Rudolf Kiszling (szerk.): *Österreich-Ungarns letzter Krieg*. I. köt. Wien, 1930–1938. 200. I. 184.

²⁸ A németek a közeli Tannenberg számukra vészterhes emlékezete miatt, vagyis a lengyel–litván (szláv) erők győzelmét a Német Lovagrend fölött (1410), propaganda megfontolások mentén másodikk tannenbergi csatának nevezték el.

A beérkező csapatok Rawa-Ruskánál csaptak össze az ellenséggel, ahonnan szeptember 11-én, egy hétig tartó súlyos harcok után, megrendítő veszteségek közepette vonultak vissza. Jóllehet a kezdeti stratégiai célt, vagyis, hogy a harcokat az ellenség területére lehessen átvinni, és legalább részben elfoglalni a kongresszusi Lengyelország területét, nem sikerült keresztülvinni, mégis a súlyos harcok lekötötték az orosz erők jelentős részét,²⁹ így az orosz 2. hadsereg balsikerét követően jelentősebb erősítést nem lehetett Kelet-Poroszország újbóli megtámadására bevetni.

Ekkorra bebizonyosodott, hogy Oroszországot nem lehet térdre kényszeríteni villámháború által. Mi több, a hírszerzés nyugtalanító hírek tucatjaival bombázta a vezérkari főnököt: az orosz hadseregmozgás felgyorsulása miatt napokon belül számolni kellett a turkesztáni, szibériai hadosztályok felbukkanásával, miközben a németek még fel sem ocsúdtak a marne-i kudarcból. Conrad felismerte, hogy amennyiben az oroszok Berlin felé akarnak vonulni egy modern kori Kunersdorf [II. Frigyes porosz király legsúlyosabb katonai kudarca a hétéves háború során, 1759-ben – L. D.] fenyegeti a német fővárost. Ezért csapataival nem adhatta fel az offenzív személetet, és a visszavonulást a követően újra támadásba lendült: az év hátralévő három hónapjában újabb három nagy erejű támadást hajtott végre. Mindennek azonban hatalmas ára volt: a Monarchia a háború első hónapjaiban megközelítően egymillió embert vesztett, amelyből a Magyar Királyság vesztesége 400 ezer embert jelentett.³⁰

A NYÁRI HADJÁRAT MÉRLEGE

A veszteségek természetesen az AOK-t is mélyen megrázták. Különösen megdöbentő volt több tábornok öngyilkossága, akik nem bírták feldolgozni csapataik gyakran 60-70%-os véres veszteségeit, és a harctéri sokk hatására nem egy esetben inkább a halált választották.³¹ Conrad személyes drámája volt, hogy csapatai mészárszéke egyben Herbert fia halálát is jelentette, aki dragonyosként épp a rawa-ruskai pokolból nem jött haza élve. A visszavonulás napján Conrad elkeseredett hangvételű táviratot küldött a Katonai Iroda főnökének, Bolfras tábornoknak: a beszámoló alapján a visszavonulás idején a keleti fronton 40,5 osztrák–magyar hadosztály 526

²⁹ Urbanski, i. m. 280.

³⁰ E katasztrófa mértékét hüen jelzi, hogy a Don-kanyarban megközelítően 120 ezer ember veszett oda 1943 januárjában.

³¹ Pl. a miskolci 15. k. u. k. hadosztály parancsnoka és vezérkari főnöke (Wodniansky altábornagy és Christalnigg ezredes közös öngyilkosságát említhetjük, 1914. augusztus 28-án. Edmund Glaise-Horstenau – Rudolf Kiszling, i.m. 200.

zászlóalja harcolt a cári hadsereg 47 1/2 divíziójával, amely 752 zászlóaljat jelentett,³² így a harcoló állományt nézve körülbelül 200 000 fővel kevesebb állt a Monarchia rendelkezésére.³³ A kiegyenlítetlen létszámviszonyok melletti támadások így szükségyszerűen újabb hatalmas véráldozatokhoz vezettek; ugyanakkor a keleti front mozgóháborúja még ekkor sem ért véget, és a front időleges megmerevedései lehetlenné tették a nyugati hadszíntérhez hasonló lövészárak-rendszerek kiépítését.

1914 – nem kis részben a szeptember 11-ig eltelt három háborús hét következményeként – valósággal lefejezte a k. u. k. haderő generalitását: a harctéri kudarcok nyomán „december végéig a Monarchia 6 hadseregearcansnoka közül 4, 16 hadtestparancsnoka közül pedig 8 kapta meg a felmentését. Hozzájuk jött még két hadsereg-vezérkari főnök és vagy két tucat hadosztály-, ill. dandárparancsnok”.³⁴ Az oroszok, akiket megdöbbsentett a Monarchia csapatainak önfeláldozó bátorsága, vakmerő rohamai, képtelenek voltak hatékonyan üldözni a legyőzött osztrák–magyar erőket. Danyilov tábornok például így fogalmazott: „A borzalmas kimerültség és a súlyos veszteségek következtében az orosz hadseregek részére az ellenség üldözése pusztán cél maradt”.³⁵

Az 1914. évi nyári hadjárat Conrad reputációjára is rendkívül negatívan hatott: a veszteségek mértéke nyomán a tábornokot rövidesen támadások keresztttüzébe került, mivel a Monarchia hadserege oly mértékben meggyengült, hogy a háború megnyerése esetén is csak pürroszi győzelemről lehetett volna beszélni. Ekként a háború után a tábornok hosszasan védte az ekkori stratégiát: „Mit is kellett volna tennem? Talán a Sannál várakoznom, amíg az orosz túlerő minden oldalról be nem kerít, és katasztrófába sodor? Vagy szálljam meg a Kárpátokat, és a hegy tetejéről nézzem, ahogy az oroszok tömegükkel lehengerlik Berlint? [...] A védekező stratégia az osztrák–magyar haderő bekerítéséhez vezetett volna, [...] egy nagy léptékű Ulmhoz, nekem azonban nem volt kedvem ahhoz, hogy Mack legyen”.³⁶

A dualista állam offenzíváját a keleti fronton 1914. augusztus 23-án, az 1–4. hadsereg 1 125 000 katonával indította el, és a szeptember 11-én elrendelt általános visszavonulásig, nem egészen három hét alatt mintegy 325 ezer embert, és több mint 200 löveget veszített. A véres veszteség, valamint a hadifoglyok együttes száma alapján tehát nagyjából egy teljes hadsereg tűnt el, és ehhez járult még a szerbiai fronton,

³² Egy orosz ezred 4 zászlóaljat tömörített magában, míg az európai sztenderd csak 3-at.

³³ Conrad, i. m. 707.

³⁴ Österreichisches Staatsarchiv-Kriegsarchiv, Nachlass Hubka B/61 Nr. 23.

³⁵ Németül idézi Urbanski, i. m. 283.

³⁶ Oskar Regele: *Feldmarschall Conrad. Auftrag und Erfüllung 1906–1918*. Wien, Verlag Herold, 1955. 320–321. – 1805-ben Ulmnál Napóleon a Mack tábornok vezette osztrák sereg zömét sikerrel bekerítette, és ezzel megalapozta az austerlitz-i győzelmet.

valamint a határcsaták során elszenvedett szintén nem jelentéktelen veszteség. A leg-súlyosabb hatás azonban a pszichológiai tényezőben rejlett, mert a cári Oroszország hamar a Monarchia területére tudta áthelyezni a fegyveres küzdelmet, és Galícia keleti és középső részét meg is szállta. Mi több, a cári haderő vesztesége „pusztán” 250 ezer főre rúgott,³⁷ így a két birodalom közötti demográfiai különbségeket nézve a Monarchia helyzete kétségbeejtő volt. A visszavonulás súlyosan demoralizálta a megtizedelt osztrák–magyar katonákat, egyben a Nagy Háború egyik legszomorúbb emlékű napjává is vált.³⁸ Bár az orosz előretörés mértéke nem közelítette meg a nyugati német területnyerés nagyságát, mégis a galíciai fronton – hasonlóan a franciaországi hadszíntérhez – a kezdetben még támadásokat erőltető fél hamarosan védekezésre, majd visszavonulásra kényszerült, miközben országának jelentékeny része vagy az ellenség kezére került, vagy hadműveleti zónává változott. Az a tény, hogy Galícia nagy részéről nem lehetett újoncozni, azt is jelentette, hogy a Magyar Királyság háborús erőfeszítéseire nagyobb mértékben lett szükség, mivel Ausztria képtelen volt kiállítani a kvóta szerinti emberanyag-utánpótlást.

A Monarchia csapatainak teljesítményét a német fél az események forgatagában elégtelennek ítélte, mivel a cári birodalom öt, Galiciában harcoló hadserege nagyjából akkora veszteséget szenvedett el összesen, mint a Kelet-Poroszországban csúfos kudarcot vallott két hadsereg.³⁹ Ez az adat egyben rámutat a k. u. k. haderő ambivalens teljesítményére is, hiszen északon a németek mindössze egyetlen hadsereggel érték el sikereiket, miközben a Monarchia négy ármádiával tudott csak hasonló veszteséget okozni. E lélektani ok miatt a német fél jelentősen leértékelte szövetségese katonai teljesítményét,⁴⁰ megfelelkezve arról a tényről, hogy az orosz offenzíva döntő súlyát a Monarchia viselte, és a kelet-poroszországi hadszíntér csak másodlagos fontossággal bírt ebben az időszakban. Tény azonban, hogy a dualista állam nem rendelkezett Hindenburg, Ludendorff, vagy akár Mackensen-szintű hadvezetőkkel.

Szeptember elején a Monarchia haderejének 79 százaléka a keleti fronton összpontosult,⁴¹ miután a 2. hadsereg balkáni fronton küzdő alakulatait is Galiciába szállították. Miután világossá vált, hogy Szerbia elfoglalása nem lehetséges 1914 nyarán, az AOK minden tőle telhetőt megtett, hogy német szövetségese nyugati hadmű-

³⁷ Stone, i. m. 91.

³⁸ Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltár, Tanulmányok. 584. *A volt m. kir. kassai 5. Honvéd Huszárezred története 1868–1918-ig.* 92.

³⁹ Kocsis, i. m. 70.

⁴⁰ Pl. a későbbi porosz hadügyminiszter, Adolf Wild von Hohenborn tábornok így jellemezte 1914 őszének eseményeit: „Mi sikeresen küzdünk meg kétszeres orosz túlerővel is, az osztrákok ugyanolyan erős orosz elől megfutamodnak.” Kocsis, i. m. 74.

⁴¹ Regele, i. m. 464.

veleteit fedezze, és hadseregének adekvát csoportosítása mellett tüzérségének leg-erősebb ütegeit, 30,5 cm-es Škoda mozsárgyúival együtt, a Német Birodalom rendelkezésére bocsátotta, amely azokat a belga erőrendszerek ostrománál használta fel. Mindeközben az augusztus–szeptemberi harcok rávilágítottak a dualista haderő gyengeségeire, különösen tüzérsége tekintetében. Egy osztrák–magyar hadtest 96, orosz ellensége 108, a francia 120, végül a német 144 löveggel rendelkezett.⁴² A Monarchia tüzérségének gyengesége az 1914. évi vereségek egyik legfőbb aktora volt, és a legtöbb tábornok a fegyvernem gyengeségében vélte megtalálni a kudarckok okát.⁴³ A Monarchia háborús vereségének okait kutató Krauss tábornok így foglalta össze ezt a problémát: „Tüzérségünk gyengesége lövésszámban, lőtávban és hatásban, az elégtelen lőszerellátás, a hibás gránátok és az alapvetően elhibázott irányú kiképzés okozták, hogy a gyalogságtól a tüzérség támogatása nélkül vártuk el, hogy az ellenséges tűzben rohamozzon; emellett az új alakulatok rossz felhasználása oda-vezetett, hogy legjobb katonaaanyagunk a háború elején eltűnt”.⁴⁴ Ennek tükrében nem meglepő, hogy Auffenberg is csak azzal az utasítással tudta csatába küldeni a 15. hadosztályt, hogy bár „az ellenség tüzérsége túlerőben van, meg vagyok róla győződve, hogy tüzérségünk hagyományos pontossága ezt a hátrányt kiegyenlíti”.⁴⁵

Súlyos következményei voltak a Monarchia hadvezetésében rejlő egyéb hiányosságoknak, különösen a csapatok sokszor fölösleges mozgatásának. Az ekkor vezérőrnagyi rendfokozatú József főherceg így panaszkodott: „Mivel a IV. hadtestparancsnokság az indítóokokról engem nem értesített, egyikünk sem tudta megérteni, hogy miért meneteltetnek, hol előre, hol hátra, ami káros, mert azt a látszatot kelti, hogy fönt nem tudják, hogy mit akarnak és a rekkenő hőségben a csapatok e céltalan tologatásban kimerülnek”.⁴⁶

A galíciai határcsaták során a többi hadviselő félhez hasonlóan a Monarchia csapatai is megtapasztalták, hogy ez a háború teljesen új konfliktust jelent a korábbiakhoz képest. Az 1914-ben hadba vonuló hadseregek sok szempontból még mindig a száz évvel az előtti hadászati elvek és felszerelésekkel indultak csatába, és bár a vasút lényegesen felgyorsította a csapatok mozgását, az ellátásban, az ágyúk mozgatásában továbbra is jelentős szerep hárult a lovakra. A gyalogság modernebb kézi-

⁴² Sondhaus, i. m. 168.

⁴³ József főherceg tábornagy: *A világháború, amelyennek én láttam*. I. köt. Budapest, MTA, 1926. 88. „Tüzérségem hatása csekély, pedig úgy dolgozik, ahogy csak bír! [...] Ide ötvenszer több tüzérség kellene!”

⁴⁴ Alfred Krauss: *Die Ursachen unserer Niederlage*. München, J. F. Lehmanns Verlag, 1921. 98.

⁴⁵ Österreichisches Staatsarchiv-Kriegsarchiv, Neue Feldakten, 15. Infanterie-Division 909. doboz (Op. Akten v. 1.8. – 30.9. 1914)

⁴⁶ József főherceg, i. m. 22.

fegyverei ellenére még mindig nagy hangsúlyt kapott a szuronyharc, és a lovasság hagyományos hidegfegyverei (szablyák, dzsidák) is hadrendben maradtak. A Monarchia csapatai pedig még mindig hátbőröndöt cipelve meneteltek a csatába, a korszerűbb hátizsákot csak egy évvel később rendszeresítették. A tradicionális dragonyosi sisakot leszámítva pedig a katonák többsége védtelen fejjel kezdte meg a harcokat. Elmondható tehát, hogy az ipari fejlődéssel csak részben tartott lépést a hadseregek felkészültsége, amely így szükségszerűen sokban emlékeztetett a megelőző század eleire.

Az 1914. évi nyári hadjárat során végzetesnek bizonyult az a tény, hogy az Orosz Birodalom rendelkezett a legnagyobb tapasztalatokkal a modern háborút illetően a tíz évvel korábbi japán háború révén. A cári tábornokok közül sokan harcoltak Mandzsúriában, így felismerték, hogy a korábbi taktikai eljárásokat felül kell vizsgálni, és hogy a sikeres támadásokhoz jelentős löveganyagot, kézigránátokat kell biztosítani. Az orosz tüzérségi fölény és jobb lőszerellátottság ellenére Bruszilov tábornok emlékiratában így fogalmazott: „Általában be kell ismernünk, hogy technika dolgában ellenségeinktől jelentősen elmaradtunk, és a műszaki eszközök hiányát csak fölös vérontással lehetett pótolni”.⁴⁷

VÉGKIFEJLET

Összegezve elmondható, hogy 1914. szeptember 11. az osztrák–magyar haderő fekete napjának, valamint a marne-i kudarccal ekvivalens csapásnak nevezhető. Bizonyossá vált, hogy a német nyugati kudarcot követően a háború súlypontja keletre helyeződik, és a következő hónapok legfontosabb kérdése a Monarchia túlélése lesz. Az osztrák–magyar csapatok hősieles küzdelmét néhány szerencsés körülmény segítette: a törökök 1914. október 28-i hadba lépését követően a kaukázusi front révén az Orosz Birodalom is kétfrontos háborúra kényszerült, ráadásul a veszteségek a cári hadsereget is alaposan megviselték: különösen a tisztikar szenvedett nehezen, vagy egyáltalán nem pótolható veszteségeket.

Mindennek ellenére Conradot nem váltották le, ellentétben német kollégájával, Moltkéval. Annak ellenére, hogy a németek marne-i és Monarchia szeptember 11-i katasztrófája szinte egymásból is következett, az osztrák–magyar vezérkari főnök jobban viselte a megpróbáltatásokat, mint Moltke, aki idegileg kis híján össze-roppant.

⁴⁷ A. A. Bruszilov: *A cár árnyékában*. Budapest, Zrínyi, 1986. 64.

A szeptember 11-i visszavonulást követően azonban világossá vált, hogy a Monarchia egyedül képtelen legyőzni a hatalmas eurázsiai Orosz Birodalmat, és így a dualista állam sorsa Berlin kezébe került. Ez a szimbiózis szükségszerűen megalázó következményekkel járt, mivel a Monarchia sorsa végletesen egybefonódott a Német Birodalomével. Ennek következtében már 1914 nyarán alapjaiban rendültek meg az 1867. évi status quo alapjai, és felsejlett a Magyar Királyság XX. századi végzete is.

THE MONARCHY'S SEPTEMBER ELEVENTH. THE GREAT WAR'S FIRST WEEKS ON THE EASTERN FRONT

The Austro-Hungarian Monarchy, in the first six weeks of the war on the Eastern Front – between August 6th and September 11th – had to endure the focal point of the military maneuvers of the Central Powers, losing approximately an entire army in the battles against the Czarist armed forces as a result.

Taking into consideration that, as per the Schlieffen Plan, the Germans' focus was on destroying France first, and with nearly 90% of their armed forces moving west, the responsibility fell upon the Monarchy to impede the advance of the continental-spanning, world's largest empire until the expected German victory. To accomplish this, the military commanders decided that the best defense would be to go on the offensive. The defensive strategy that would have meant the intermittent occupation of Galicia's eastern half targeted the occupation of the Carpathians. Conrad von Hötzendorf, Chief of the General Staff – against the personal request of Commander-in-Chief Archduke Frederick – ruled this out, believing that the Russians' primary objective would be to overrun Berlin. The Monarchy's military command, however, did not know that the Czarist Empire's top priority was to help Serbia, which found itself in a desperate strategic situation. To that end, an invasion of the Great Hungarian Plain was thus the final objective. Thus two-thirds of the Czarist armed forces was thrown into action against the Monarchy: in the first weeks of the war, the 1st and 2nd Armies attacked Eastern Prussia, while four other armies assailed the Monarchy. The troops fighting in Galicia, however, received most of the arriving reinforcements.

The k. u. k. 3rd Army suffered an embarrassing defeat in the war's opening weeks; however, the 1st and 4th Armies both attained meaningful victories. Because of the defeats on the eastern part of the front, however, the offensive quickly collapsed.

By all accounts, September 11th, 1914, could be called an Austro-Hungarian "Marne failure". Following the German defeat in the west, it became obvious that the focal point of the war would move east, and that the most important question of the

upcoming months would be whether the Monarchy could survive. Although the Czarist army also suffered serious losses, the extent of the Russian advance approached the momentum of the German's western offensive.

Following the September 11th retreat, it became clear that the Monarchy on its own would not be able to defeat the mighty Eurasian-based Russian Empire, and as a result the fate of the Dualist State was now in Berlin's hands. This cooperation, however, carried a huge price, and even in the event of a victory by the Central Powers, the 1867 status quo would come into question, as well as the continuing survival of the Hungarian Kingdom.

DER 11. SEPTEMBER DER MONARCHIE – DIE ERSTEN WOCHEN DES GROSSEN KRIEGES AN DER OSTFRONT

Die vorliegende Studie präsentiert die ersten sechs Wochen des Krieges der Österreichisch-Ungarischen Monarchie an der Ostfront, die am 11. September 1914 mit dem allgemeinen Rückzug endeten. Im Zeitraum vom 6. August bis zum 11. September verlor die Monarchie annähernd eine ganze Armee bei den Schlachten mit dem Heer des Zaren, wobei sie an der Ostfront den Schwerpunkt der militärischen Operationen der Mittelmächte zu tragen hatte.

In Kenntnis der Tatsache, dass die Deutschen gemäß dem Schlieffen-Plan zuallererst bestrebt waren, Frankreich zu zerschlagen, und zwar mit der Mobilmachung von beinahe 90% ihres Heeres in Richtung Westen, fiel der Monarchie die Aufgabe zu, das weltweit flächengrößte Imperium kontinentalen Ausmaßes bis zum erwarteten Sieg der Deutschen aufzuhalten. In diesem Sinne entschied sich das Oberkommando der österreichisch-ungarischen Armee für die Offensivstrategie. Die Defensivstrategie, d.h. eine etappenweise Aufgabe von Ostgalizien und die Okkupation der Karpaten, lehnte Generalstabschef Conrad von Hötzendorf – trotz des persönlichen Wunsches von Armee-Oberkommandant Erzherzog Friedrich – ab. Er dachte nämlich, es sei das primäre Ziel der Russen, Berlin zu überrennen. Die Militärführung der Monarchie wusste aber nicht, dass die oberste Priorität des Zarenreiches darin bestand, das in einer verzweiferten strategischen Lage befindliche Serbien zu unterstützen, wofür der Einfall in die ungarische Tiefebene ein entscheidendes Ziel St. Petersburgs war. In diesem Sinne wurden zwei Drittel des zaristischen Heeres gegen die Monarchie eingesetzt: In den ersten Kriegswochen wurde Ostpreußen mit der 1. und 2. Armee angegriffen, während vier weitere Armeen gegen die Monarchie aufmarschierten: Die eingetroffene Verstärkung erhielten jedoch größtenteils die in Galizien kämpfenden Truppen.

In den ersten Kriegswochen erlitt die 3. k.u.k Armee eine demütigende Niederlage, während die 1. und die 4. Armee zwei bedeutende Siege errangen. Die Offensive brach aber durch die an der Ostfront erlittenen Niederlagen schnell zusammen.

Im Lichte all dessen kann man den 11. September 1914 als österreichisch-ungarisches Fiasko an der Marne bezeichnen. Damit trat die Gewissheit ein, dass der Schwerpunkt des Krieges nach der westlichen Niederlage der Deutschen in den Osten verschoben und die wichtigste Frage der kommenden Monate das Überleben der Monarchie sein wird. Obwohl die Verluste auch das Zarenheer gründlich zerrütteten, kam das Ausmaß des russischen Vormarschs dem Schwung der deutschen Westoffensive nahe.

Nach dem Rücktritt am 11. September wurde auch klar, dass die Monarchie allein außerstande ist, das riesige Russische Reich von Eurasien zu bezwingen, so dass auf diese Weise das Schicksal des dualistischen Staates in die Hände Berlins geriet. Diese Symbiose ging jedoch mit letalen Konsequenzen einher und stellte selbst im Falle eines Sieges – ähnlich dem Triumph der Entente – die Grundlagen des Status Quo aus dem Jahre 1867 und damit das Fatum des Königreichs Ungarn im 20. Jahrhundert in Frage.